

Drabińska, Danuta

Problem ustrojów społeczno-gospodarczych i efektywności gospodarki centralnie planowanej

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 43/1, 131-142

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Danuta Drabińska
(Warszawa)

PROBLEM USTROJÓW SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH I EFEKTYWNOŚCI GOSPODARKI CENTRALNIE PLANOWANEJ

PROBLEMY GOSPODARKI PLANOWEJ W ZACHODNIEJ LITERATURZE EKONOMICZNEJ

W pierwszej połowie obecnego stulecia w zachodnich ośrodkach akademickiej myśli ekonomicznej miała miejsce interesująca dyskusja na temat możliwości i efektywności funkcjonowania gospodarki socjalistycznej¹. Biorący w niej udział czołowi teoretycy ekonomii zajęli różne stanowiska, od najbardziej skrajnych, całkowicie negujących możliwość racjonalnego funkcjonowania socjalizmu do uznających jego wyższość w zakresie efektywności gospodarowania. Wśród ekonomistów sugerujących, że racjonalne funkcjonowanie socjalizmu jest absolutnie niemożliwe znaleźli się: przedstawiciel młodszej szkoły wiedeńskiej, zwolennik neoliberalizmu – Ludwig Edler von Mises oraz George N. Halm, pochodzący z Niemiec neoliberalny ekonomista amerykański². Poruszyli oni w swych analizach następujące problemy: rolę rynku w gospodarce socjalistycznej, wpływ cen środków produkcji na rachunek ekonomiczny, związek między cenami krajowymi a cenami światowymi, problem oprocentowania kapitału, rolę preferencji konsumentów w systemie centralnego planowania. Uważali, że większość praw ekonomicznych musi wystąpić w każdym typie gospodarki, jednak w systemie socjalistycznym mechanizm rynku będzie skutecznie blokowany poprzez ograniczenia wolności gospodarczej jednostek i uspołecznienie środków produkcji. Zauważyli, że rachunek ekonomiczny można prowadzić tylko tam, gdzie następuje prywatna własność ziemi i kapitału. Ludwik von Mises (1881–1973) odrzucał pogląd, że właściwa wycena czynników produkcji w socjalizmie może zostać dokonana drogą imputacji, czyli wtórnym w stosunku do cen środków konsumpcji, które

zostały za pomocą tych środków produkcji wyprodukowane. Uważał, że w socjalizmie ustalenie wartości dóbr produkcyjnych nie jest możliwe ponieważ nie stanowią one podmiotu wymiany. Odrzucił tezę klasyków marksizmu o możliwości prowadzenia rachunku ekonomicznego bezpośrednio, za pomocą społecznie niezbędnego czasu pracy i przeliczania pracy złożonej na pracę prostą. Uznał, że teoria wartości oparta na pracy służy jedynie do moralnego uzasadnienia nacjonalizacji środków produkcji. Twierdził, że ustalenie właściwego stosunku między pracą a jej wynagrodzeniem stanie się w socjalizmie nieosiągalne, ponieważ nie będzie można obliczyć wkładu poszczególnych czynników produkcji z powodu braku możliwości ich wyceny. Socjalizm doprowadzi w konsekwencji do oderwania sfery podziału od sfery produkcji.

George N. Halm zajmował się szczegółowo zagadnieniami rynku kapitałowego, a także swobodą wyboru konsumenta. Uważał, że prawidłowe ustalenie stopy procentowej w socjalizmie jest niemożliwe, ponieważ rynek kapitałowy funkcjonuje jedynie w warunkach prywatnej własności środków produkcji, przy całkowitej swobodzie dysponowania nimi. Wyciągał z tego wniosek o braku podstaw dla racjonalnej alokacji dóbr kapitałowych. Zauważył, że w socjalizmie konsument nie będzie miał wpływu na wybór kierunków produkcji. Uważał, że pogodzenie planowania ze swobodą wyboru konsumenta jest niemożliwe.

W dyskusji o możliwości funkcjonowania socjalizmu pojawił się nurt teoretyczny podkreślający, że natura ludzka i obiektywne prawa rozwoju społecznego będą czynnikiem wykluczającym praktyczną realizację zamierzonego ustroju. Taki kierunek myślenia reprezentowali w literaturze przedmiotu: Enrico Barone, Friedrich August von Hayek i Lionel Charles Robins. Bronili oni tezy, że gospodarka planowa może istnieć w postaci modelu teoretycznego³.

E. Barone (1850–1924), przedstawiciel szkoły lozańskiej, określił warunki które, jego zdaniem, były podstawą istnienia gospodarki socjalistycznej. Następnie dowiódł, że spełnienie tych warunków nie jest możliwe przy społecznej własności środków produkcji. Zakładał on, że państwo socjalistyczne będzie dysponowało wszystkimi środkami produkcji przy jednoczesnym braku obiegu pieniężnego, a tym samym i cen (to założenie zostało później przez niego zmienione). Założył również istnienie ekwiwalentnej wymiany produktów i brak reglamentacji w sferze konsumpcji osobistej. Zadaniem socjalistycznego ministra produkcji miało być zrównoważenie produkcji z konsumpcją oraz kierowanie produkcją w dążeniu do minimalizacji kosztów wytworzenia każdego dobra. Tak pomyślane kierowanie gospodarką urzeczywistniać się miało w oparciu o metody badań szkoły lozańskiej. Do kierujących gospodarką należało układanie i rozwiązywanie systemu równań, w którym mające wystąpić w gospodarce wielkości – czyli zmienne – znalazłyby swoje matematyczne odzwierciedlenie w postaci danych i niewiadomych. E. Barone zauważył, że mimo formalnej możliwości rozwiązania tak zbudowanego układu równań, w praktyce socjalizm nie będzie funkcjonował, ponieważ w realizacji dochodu społecznego trzeba współpracować z jednostkami, kierującymi

się własnym interesem. Ponadto symulując rynek nie można uniknąć błędów. E. Barone uważał, że tylko „nadczłowiek” może dokonać wyboru kopiującego automatyzm mechanizmu rynkowego. Do tych uwag dołączył jeszcze problemy wynikające ze zmiany dat, czyli wielkości uznawanych w modelu za stałe. Socjalizm byłby możliwy jedynie w przypadku centralnego planowania liczby ludności, braku swobody wyboru konsumenta i możliwości zmian w istniejących metodach i kierunkach produkcji. Warunki takie przeczyły jednak, jak stwierdził twórca tej koncepcji, zdroworozsądkowemu podejściu do sprawy planowania, które nie mogło kolidować z wolnością jednostki i udoskonaleniem procesów gospodarowania.

Niemożliwość urzeczywistnienia gospodarki socjalistycznej podkreślali także wykładowcy London School of Economics: wywodzący się z młodszej psychologicznej szkoły wiedeńskiej, zwolennik rozwiązań neoliberalnych – F. Hayek (1899–1986) oraz przedstawiciel szkoły Cannana L. Robbins (1898–1984). Akcentowali konieczność rozróżnienia efektywności technicznej i efektywności ekonomicznej (F. Hayek), konieczność prowadzenia rachunku ekonomicznego za pomocą cen, rolę rynku środków produkcji w procesie racjonalnej alokacji zasobów (L. Robbins). F. Hayek uważał ponadto, że bodźce zainteresowania materialnego oraz odpowiedzialność za podejmowane ryzyko stanowią podstawę efektywnego wykorzystania czynników wytwórczych. L. Robbins skoncentrował się na problemie zakresu możliwości uwzględniania w planie centralnym preferencji konsumentów. Obydwaj zwracali uwagę na szkodliwe tendencje zagrażające gospodarce w warunkach nadmiernej centralizacji.

W 1938 r. ukazała się praca Trygve J.B. Hoffa pt. *Rachunek ekonomiczny w społeczeństwie socjalistycznym*. Autor rozróżnił tutaj i zdefiniował pojęcia rachunku formalnego i realnego⁴. W pierwszym państwo dążyło do najefektywniejszego wykorzystania środków w celu osiągnięcia zamierzonych celów, drugi służył zaspokojeniu potrzeb, uwidocznionych w efektywnym popycie konsumpcyjnym. Podstawą rachunku realnego było swobodne kształtowanie się cen. W przypadku rachunku formalnego stosowano dowolność w regulacji cen, stopy procentowej, oszczędności i inwestycji. Uzupełnieniem rozważań jest ukazanie odmiennej roli przedsiębiorcy – w społeczeństwie socjalistycznym mianowany dyrektor nie dysponuje wypracowanym zyskiem i tym samym nie jest zainteresowany efektywnością produkcji. W konkluzji Hoff podkreśla, że likwidacja rynku unicestwi podstawy całej teorii ekonomii. Uważa jednak, że skoro socjalizm funkcjonuje w praktyce (przykład Związku Radzieckiego) to celem jego nie jest maksymalne zaspokojenie potrzeb społeczeństwa. Jako cele socjalizmu wymienił: zadziwianie ogromem osiągnięć w rozmaitych dziedzinach, stworzenie silnej maszyny wojennej, zagarnięcie władzy, świadome wywoływanie chaosu.

W sferze zainteresowań Alberta Aftaliona⁵ (1874–1957) centralnym punktem był problem podziału dochodu społecznego. Wychodził on z założenia, że jeżeli zyski można zrealizować w wyniku popytu na wyprodukowane dobra, to udział w zyskach nie powinien ograniczać się jedynie do właścicieli kapitału. Zauważone

przez niego sprzeczności nie podważyły jednak istoty funkcjonowania ustroju. Uważał, że zmiany systemowe nie są potrzebne ponieważ występujące nierówności społeczne można złagodzić wprowadzając odpowiednie podatki. Opowiadał się zdecydowanie za własnością prywatną, koniecznością występowania procentu i renty widząc w nich cenę zasobów, chroniącą społeczeństwo przed marnotrawstwem. Likwidacja własności prywatnej prowadziłaby poprzez osłabienie roli i skuteczności bodźców ekonomicznych do zmniejszenia rozmiarów produkcji i spadku efektywności gospodarczej, a w konsekwencji do spadku stopy życiowej społeczeństwa nie dającej się zrekomensować ograniczeniem spożycia warstw uprzywilejowanych.

Pierwszym ekonomistą wypowiadającym się na temat możliwości i sposobu funkcjonowania gospodarki socjalistycznej był Albert E.F. Schaefflego (1831–1903)⁶. Pokazywał on zalety obu ustrojów twierdząc jednocześnie, że w państwie przymusu zalety mogą przemienić się w wady. Do zalet socjalizmu zaliczał: wzajemną karność, kontrolę i dyscyplinę pracy, niedopuszczanie do nadmiernego obciążania pracą, ochronę kobiet i dzieci, zapobieganie wyzyskowi przez interesy prywatne, likwidację lenistwa i pasożytnictwa, zapobieganie zepsuciu i zbytkowi oraz przestępstwom przeciwko własności. Zaletą ustroju kapitalistycznego była wolność osobista i związane z nią prawo swobodnego przenoszenia się, swoboda zarobkowania, niezależność gospodarstwa domowego. Konkluduje on, że należałoby wzmocnić kapitalizm zaletami systemu socjalistycznego i stworzyć coś, co dzisiaj moglibyśmy określić jako społeczną gospodarkę rynkową, a wówczas zdefiniowane zostało jako liberalne gospodarstwo społeczne. Schaefflego uważał, że żaden ustrój nie mógłby funkcjonować bez instytucji rynku.

Vilfredo F.D. Pareto (1848–1923) nie widział konieczności zmiany ustroju⁷. Socjalizm wyobrażał sobie w postaci gospodarki rynkowej, w której państwo dążąc do uzyskania maksimum ofelimity (zadowolenie wynikające z posiadania pewnej ilości dobra dodanej do posiadanej już poprzednio ilości tego dobra) będzie musiało dzielić zakumulowaną część dochodu pomiędzy różne zastosowania w taki sposób, żeby korzyści płynące z odłożenia spożycia były jednakowe dla każdego z tych zastosowań. Sformułował także prawo rozkładu dochodów mówiące o tym, że prawidłowości podziału mają charakter naturalny, niezależny od ustroju. Ekonomia, zdaniem Pareta, to nauka zajmująca się badaniem mechanizmu równoważącego pragnienia i przeszkody na drodze ich urzeczywistnienia, nie wnikająca jednak w istotę i przyczyny tych pragnień, lecz ukazująca jedynie sposób ich zaspokajania. Optimum ekonomiczne ustala się tutaj automatycznie na płaszczyźnie wolnej konkurencji.

Innym przedstawicielem głoszącym analogię w sposobie działania kapitalizmu i socjalizmu był ekonomista holenderski Nicolas G. Pierson (1839–1909)⁸. Starał się on udowodnić, że w ustroju socjalistycznym zachowane będą kategorie wartościowe – pieniądź, cena, kredyt, procent itp. Umożliwią one porównanie wyników z nakładami, a więc orientację w opłacalności przedsięwzięć gospodarczych.

Wartość rozumiana jako rzadkość dobra oraz jego użyteczność, wyrażana w cenach prowadziła, jego zdaniem, do procesu wymiany niezależnie od tego, czy cena wyrażana była w jednostkach pracy, czy w pieniądzu. Rozważając zagadnienia podziału dochodu narodowego wskazywał na dwie fazy mające wystąpić w socjalizmie – wyższą, w której dzielić się będzie według potrzeb, i wcześniejszą – kiedy dochody uzależnione będą od wkładu pracy.

W koncepcji Edwarda Heimanna wybór między kapitalizmem a socjalizmem jest decyzją moralną⁹. Uważał on, że struktura i mechanizm działania gospodarczego nie są uzależnione od stosunków własnościowych. Rynek i plan uzupełniały się nawzajem, ceny rynkowe stanowiły odzwierciedlenie sytuacji bieżącej, plan był natomiast narzędziem restrukturyzacji i regulatorem procesów długookresowych.

Abba Paul Lerner (1903–1982) mówił, że socjalizm to ustrój zapewniający demokrację i dobrobyt. Nie dostrzegał związku między mechanizmem funkcjonowania gospodarki, a kwestią własności środków produkcji. Od O. Langego przejął koncepcję gospodarowania, opartą na rachunku marginalnym, od J.M. Keynesa metody polityki ekonomicznej¹⁰.

Borys D. Bruckus, przedstawiciel radzieckich „genetyków” rozpatrywał dwa systemy gospodarki socjalistycznej – oparty wyłącznie na gospodarce naturalnej i łączący planowanie z elementami rynku. Swe poglądy formułował na podstawie analizy gospodarki radzieckiej. Głosił pogląd o zdeterminowaniu celów przez środki, będące do dyspozycji w okresie wyjściowym. Był zwolennikiem zrównoważonego wzrostu gospodarczego, czynnej roli pieniądza w gospodarce, stosowania rachunku pośredniego, decentralizacji zarządzania¹¹.

Joseph Alois Schumpeter (1883–1950) uważał, że socjalizm może być efektywniejszy od kapitalizmu, ale jest rzeczą wątpliwą, czy może on zagwarantować demokrację. W socjalizmie niezbędnym miało być wykorzystanie pewnych mechanizmów i zjawisk gospodarki kapitalistycznej, np. zbiurokratyzowanych form zarządzania, cen oraz rynku¹².

Fred Monville Taylor (1855–1932) traktował socjalizm jako ustrój planowo realizujący warunki systemu konkurencyjnego. Społeczna własność środków produkcji nie stała u niego w żadnej sprzeczności z prawidłowo funkcjonującym systemem cen¹³.

Henry Douglas Dickinson (1899–1968) mówił o „szklanych ścianach socjalistycznych przedsiębiorstw”, która to metafora oznaczać miała zalety socjalizmu wyrażające się w jawności wszelkiego rodzaju informacji dotyczących rozmiarów produkcji, zapasów, poziomu kosztów itp. Myślał o powołaniu Najwyższej Rady Ekonomicznej jako instytucji rozstrzygającej w sposób arbitralny o podziale zasobów na spożycie zbiorowe i indywidualne, a także obecne i przyszłe. Rada ta podejmować miała decyzje z zakresu planowania infrastruktury gospodarczej oraz określać długość czasu pracy¹⁴.

Do zwolenników zcentralizowanego modelu gospodarki socjalistycznej zaliczyć można jednego z najwybitniejszych amerykańskich marksistów Paula M. Sweezego (ur. 1910). W jego ujęciu teoria planowania w socjalizmie odgrywała tę samą rolę, co teoria wartości w kapitalizmie. Zakładał, że dzięki wzrostowi świadomości społecznej w socjalizmie nastąpi szybszy wzrost wydajności pracy. Jedynym negatywnym czynnikiem mogącym hamować wzrost staną się wydatki na utrzymanie aparatu planistycznego¹⁵.

Centralistą był również Maurice H. Dobb (1900–1976). W przedstawionej przez niego koncepcji podstawowe decyzje, podejmowane przez centrum, dotyczyły m.in.: rozmiarów inwestycji, proporcji inwestycyjnych pomiędzy rolnictwem a przemysłem, regionalnego podziału produkcji, stopnia standaryzacji i urozmaicenia produkcji, polityki monetarnej, wydatków na zbrojenia¹⁶. Dobb nie wierzył w zalety rachunku pośredniego. Twierdził, że rynek nie zawsze określał prawidłowe kryteria gospodarowania.

Za skrajnego centralistę uchodził Charles Bettelheim (ur. 1913 r.). Głosił tezę, że konkurencja jest wynikiem określonych stosunków produkcyjnych. Wyciągnął stąd wniosek o sprzeczności między uspołecznieniem środków produkcji, a prawami działania rynku¹⁷.

KONCEPCJE OSKARA LANGEGO

Pierwszy z modeli funkcjonowania gospodarki socjalistycznej Oskara Langego zakładał istnienie rzeczywistego rynku środków konsumpcji i usług pracy, na którym kształtowały się ceny rynkowe. Konsekwencją tego było twierdzenie o wpływie preferencji konsumentów na rozmiary i asortyment produkcji oraz rozmieszczenie czynników wytwórczych. Nie zakładał natomiast możliwości działania rynku środków produkcji. Powodem było ich uspołecznienie i nadanie im wartości według cen kalkulacyjnych, które pełniły rolę wskaźników alternatywnego wyboru przy prowadzeniu rachunku ekonomicznego. Kalkulacja odbywałaby się w ramach centrum planistycznego kraju, które spełniałoby rolę rynku.

W koncepcji O. Langego zwracały uwagę założenia, dotyczące dochodów konsumentów. Miały one składać się z dwóch części, z których pierwsza była ceną otrzymywaną za usługi pracy, a druga udziałem jednostki w dochodzie płynącym z uspołecznionych środków produkcji. Cena za usługi pracy równała się krańcowej przykrości pracy. Dochód wynikający ze społecznej własności środków produkcji dzielony miał być równo lub w zależności od wieku, albo też od liczby członków rodziny.

Stopa akumulacji w socjalizmie wyznaczona miała być przed dokonaniem podziału dywidendy społecznej na podstawie prognoz centrum, dotyczących optymalnego rozkładu strumienia dochodów w czasie.

Równowaga gospodarcza w socjalizmie osiągnąć miała za pomocą koordynowanej przez centrum, metody kolejnych prób, opartej na parametrycznym charakterze cen. Nie stało to w sprzeczności ze swobodą wyboru konsumenta¹⁸.

Drugi z modeli gospodarki socjalistycznej O. Langego zakładał racjonowanie środków konsumpcji i brak możliwości swobodnego wyboru zawodu. O rozmiarach i strukturze produkcji oraz alokacji czynników wytwórczych, w tym także zasobów pracy, decydowały preferencje centrum. Wyznaczało ono system cen mających, podobnie jak w przypadku środków produkcji w modelu pierwszym, charakter parametrów. W obu przypadkach nie ma mowy o jakimkolwiek rozdzielnictwie środków produkcji¹⁹.

O. Lange wyciągnął wniosek, że w idealnej gospodarce planowej występują te same zasady postępowania, co w przypadku przedsiębiorcy kapitalistycznego, działającego w warunkach wolnej konkurencji. Różnice stanowiące o wyższości socjalizmu ujawniają się w podziale dochodu społecznego, w rachunku kosztów, uwzględniającym bezpośrednio koszty socjalne oraz w możliwości wyznaczenia racjonalniejszej stopy akumulacji niż istniejąca w kapitalizmie stopa oszczędzania. Początkowo O. Lange dopuszczał możliwość istnienia w socjalizmie sektora drobnej własności prywatnej w handlu, usługach, a nawet produkcji. Nie mogłoby to jednak stać w sprzeczności z nierównomiernością w podziale dochodów, w sektorze tym działałyby prawa rynku, a produkcja drobna nie mogłaby być kosztowniejsza od produkcji na wielką skalę.

Podkreślenia wymaga fakt, że o konkurencyjności modelu O. Langego świadczył nie zakres decyzji podejmowanych przez konsumentów, gdyż w modelu drugim nie zakłada się istnienia rynku środków konsumpcji i usług pracy, lecz działalność przedsiębiorstw, kierujących się ruchami cen. O. Lange uważał, że gospodarka socjalistyczna byłaby w stanie planowo wykorzystać działanie mechanizmu wolnej konkurencji, a centralny planifikator symulujący rynek mógłby rozmieścić czynniki produkcji bardziej racjonalnie niż w kapitalizmie.

W rozważaniach swych O. Lange wskazywał na konkretne etapy socjalizacji życia gospodarczego²⁰. Pierwszy z nich to wywłaszczenie drogą rewolucyjną, bez odszkodowania zarówno przemysłu, jak i majątków ziemskich. Wszystkie zakłady zatrudniające ponad 20 robotników podlegały wywłaszczeniu, po którym zostałyby zespolone branżowo w Powszechnych Trustach Krajowych. Wywłaszczone gospodarstwa rolne (granice stanowiło 20 ha) proponował rozparcelować lub przeznaczyć do celów doświadczalnych i naukowych. Nie był zwolennikiem powszechnej kolektywizacji.

Podstawą socjalizacji życia gospodarczego miało być wywłaszczenie wszystkich banków i połączenie ich w kontrolujący i finansujący całą gospodarkę Bank Powszechny.

O. Lange wśród budowniczych nowego ustroju widział przede wszystkim robotników i chłopów. Nie uważał za konieczność przyciągnięcie byłych klas posiadających

do realizacji rewolucyjnych przeobrażeń. Widział natomiast możliwość zachowania w rękach prywatnych drobnej własności – małych przedsiębiorstw, drobnych wkładów bankowych, posiadanych akcji.

Głównym zadaniem rewolucjonistów miało być zapewnienie równomiernego podziału dochodów, likwidacja bezrobocia, podniesienie stopy życiowej chłopstwa (zlikwidowanie nożyc cen). O. Lange zalecał politykę „rewolucyjnej odwagi” naznaczoną entuzjazmem, poświęceniami, a nawet ofiarami. Uważał, że socjalizm utrzyma się, jeśli zdoła udowodnić, poprzez skutki rewolucyjnych przemian, że funkcjonuje lepiej niż kapitalizm.

Aneks 1.

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Aftalion A.: *Les fondements du Socialisme*. Paris 1923
- Baran P.A.: *National Economic Planning. W: A Survey of Contemporary Economics*. Pr. zb. pod red. B.F. H a l e y a . T. II. Illinois 1960
- Barone E.: *Zasady ekonomii politycznej*. Kraków 1938
- Bettelheim C.: *Les problemes theoriques et pratiques de la planification*. Paris 1946
- Bruckus B.: *Plan i rynek w gospodarstwie Rosji Sowieckiej*. „*Ekonomista*” 1937 nr 4
- Bruckus B.: *Economic Planning in Soviet Russia*. London 1935
- Brzeski A.: *Kalifornijska dyskusja o gospodarce socjalistycznej*. „*Życie Gospodarcze*” 1958 nr 33
- Cisek M.: *Gospodarka socjalistyczna w świetle niemarksistowskiej myśli ekonomicznej. Analiza krytyczna*. Warszawa 1989
- Dickinson H.D.: *Price Formation in a Socialist Community*. „*Economic Journal*” 1933 T. XLIII
- Dickinson H.D.: *The Economic Basis of Socialism*. „*Political Quarterly*” 1930 nr 3
- Dobb M.: *Teoria ekonomii a socjalizm*. Warszawa 1959
- Gorczyca E.: *S.G. Strumilin a początki planowania radzieckiego na tle dyskusji lat dwudziestych*. Warszawa 1982
- Halm G.: *Further Considerations on the Possibility of Adequate Calculation in a Socialist Community*. W: *Collectivist Economic Planning*. Pr. zb. pod red. F.A. von H a y e k a . London 1947
- Halm G.: *Ist der Sozialismus wirtschaftlich möglich?* „*Wirtschaftsprobleme der Gegenwart*” 1922 nr 1

- H a l m G.: *Über Konkurrenz, Monopol und sozialistische Wirtschaft*. „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik” 1930 t. 133
- H a y e k F.A. von: *The Nature and History of the Problem*. W: *Collectivist Economic Planning*
- H a y e k F.A. von: *The Present State of the Debate*. W: *Collectivist Economic Planning*
- H a y e k F.A. von: *The Road to Serfdom*. Chicago 1944
- H e i m a n n E.: *Literature of the Theory of a Socialist Economy*. „Social Research” 1939 t. VI nr 1
- H e i m a n n E.: *Planning and the Market System*. „Social Research” 1934 t. I nr 4
- H e i m a n n E.: *Sozialisierung*. „Neue Blätter für den Sozialismus” 1930 nr 1
- H e i m a n n E.: *Types and Potentialities of Economic Planning*. „Social Research” 1935 t. II nr 2
- H o f t T.J.B.: *Economic Calculation in the Socialist Society*. London-Edinburgh-Glasgow 1949
- J a m e s E.: *Historia myśli ekonomicznej XX wieku*. Warszawa 1958
- K o w a l i k T. (red.): *Zachodni spór o socjalizm rynkowy*. Warszawa 1991
- K l o c K.: *Plan i rynek w radzieckich dyskusjach ekonomicznych 1917–1941*. Warszawa 1989
- L a n g e O.: *Droga do socjalistycznej gospodarki planowej*. W: *Wybór pism*. T. I s. 111–137
- L a n g e O.: *Dzieła*. T. I–VIII. Warszawa 1971–1986
- L a n g e O.: *O ekonomicznej teorii socjalizmu*. W: *Wybór pism*. T. I s. 138–194
- L a n g e O.: *Pisma ekonomiczne i społeczne 1930–1960*. Warszawa 1961
- L a n g e O.: *Wybór pism*. T. I i II. Warszawa 1990
- L e r n e r A.P.: *A Note on Socialist Economics*. „The Review of Economic Studies” 1936 t. IV
- L e r n e r A.P.: *Economic Theory and Socialist Economy*. „The Review of Economic Studies” 1934 t. II
- L e r n e r A.P.: *Theory and Practice in Socialist Economics*. „The Review of Economic Studies” 1938 t. VI
- Ł u k a w e r E.: *Spór o racjonalność gospodarki socjalistycznej*. Warszawa 1985
- M i s e s L. von: *Die Gemeinwirtschaft. Untersuchungen über den Sozialismus*. Jena 1922

- Mises L. von: *Neue Schriften zum Problem der sozialistischen Wirtschaftsrechnung*. „Archiv für Sozialwissenschaften” 1928 t. 60
- Napoleoni C.: *Myśl ekonomiczna XX wieku*. Warszawa 1964
- Pareto V.: *Manuel d'conomie politique*. Paris 1927
- Pierson N.G.: *The Problem of Value in the Socialist Community*. W: *Collectivist Economic Planning*. Pr. zb. pod red. F.A. von Hayeka. London 1947
- Schaeffle A.: *Kwintesencja socjalizmu*. Warszawa 1882
- Schumpeter A.: *Kapitalizm, socjalizm i demokracja*. Warszawa 1995
- Seton F.: *Zagadnienia planowania widziane z Zachodu*. „Myśl Gospodarcza” 1958 nr 6
- Sieńko I.: *Ekonomika i polityka w teoriach sowietologów anglosaskich*. Warszawa 1979
- Sweezy P.M.: *Socialism*. New York-Toronto-London 1949
- Taylor F.M.: *The Guidance of Production in a Socialist State*. „The American Economic Review” 1929 t. XIX

Przypisy

¹ Dyskusja ta, która przeszła do historii myśli ekonomicznej pod nazwą międzywojennej zachodniej dyskusji o możliwości funkcjonowania gospodarki socjalistycznej, rozpoczęła się właściwie już przed I wojną światową (N. Pierson, V. Pareto, E. Barone) i trwała jeszcze po zakończeniu II wojny (L. Mises, F. Hayek, P. Sweezy, P. Baran, M. Dobb) – por.: E. Łukawer: *Spór o racjonalność gospodarki socjalistycznej*. Warszawa 1985 s. 31–43, patrz także Aneks 1.

² E. Łukawer, *Spór o racjonalność* s. 43–63.

³ Tamże s. 64–93.

⁴ Tamże s. 94–103

⁵ Ekonomista francuski, główne jego dzieło *Les fondaments du Socialisme* wydano w 1923 r., uwagi na temat gospodarki socjalistycznej wypowiadał już przed I wojną światową; Tamże s. 104–112.

⁶ Tamże s. 113–134.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże s. 134–161; E. Heimann studiował w Heidelbergu, od 1933 r. w USA.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże s. 162–183; B. Brockus był emigrantem, byłym profesorem w Petersburgu.

¹² Tamże s. 184–204.

¹³ Tamże s. 205–253.

¹⁴ Tamże.

15 Tamże s. 254–301

16 Tamże.

17 Tamże.

18 Tamże s. 216–219; O. Lange: *O ekonomicznej teorii socjalizmu*. W: *Wybór pism*. T. I, Warszawa 1990 s. 138–194.

19 Tamże.

20 O. Lange: *Droga do socjalistycznej gospodarki planowej*. W: *Wybór pism* s. 111–117.

